

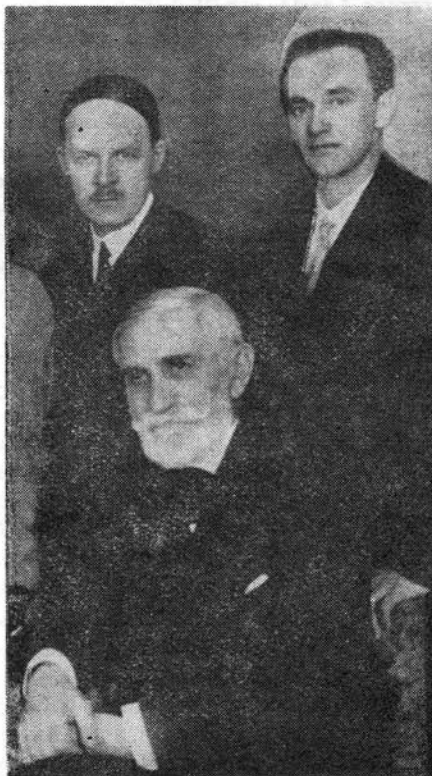
Benedek Elek „turnéi”

Kedves humorral „turné“-nak nevezte Benedek Elek apó az irodalmi körutat, melyet székely írók és művészek csoportja rendezett az ő vezetésével Erdély városaiban és falvaiban. Mi, a csoport — az ő szavával: a „trupp” — tagjai, székely „kalákának” tekintettük mozgalmunkat. Kalákába mentünk, hogy segítsünk fiatalon elhalt barátunk, Sipos Domokos kereső nélkül maradt családján.

Az erdélyi írók 34 éves korában elhalt első halottját, Sipos Domokost 1927. december 24-ének karácsony estbe nyúló délutánján temettük el a dicsőszentmártoni tudószanatórium külön temetőjében. Míg közöttünk járt, míg lobogó lángjával cselekvésre ösztönzött, prózairónak ismertük őt. Novelláiban, elbeszéléseiben olyan erővel ömlött a mondanivaló, hogy tőle vártuk az akkor született erdélyi magyar irodalom első regényét. Nem írhatta meg. Elragadta az akkor még fékezhetetlenül dühöngő népbetegség, a tüdővész. Szentimrei Jenő gyászbeszédéből tudtuk meg, hogy veszteségünk a tudottnál is nagyobb: Sipos Domokos személyében nemcsak író, hanem az íróval egyenrangú költőt is temettünk.

Szentimrei Jenő három hét alatt megírta a briliáns életrajzot, és azzal együtt *Vágtat a halál* címmel kiadta Sipos Domokos addig ismeretlen költeményeit. Az életrajz nagy sikoltás volt: ellátatlanul maradt a Sipos Domokos tízéves kislia! Szentimrei kolozsvári sikoltása Kisbaconban a gyermekek Elek apója fülébe hasított a legélesebben.

Es megindult a 68 éves Elek apó! Maga köré gyűjtötte szellemi, lelki fiait. Nagy, két esztendőbe nyúló írói útra indult velük, hogy anyagi alapot gyűjtsön Sipos Domokos árvája számára.

*Elek apó,
György Dénes és Bartalis János*

Összeállott a „trupp“, székely írók, költők, előadóművészek csoportja. Belső, vagyis állandó tagjai voltak: Elek apó, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Bartalis János írók, költők, Szentimreiné Ferenczy Zsizi, György Dénes előadóművészek és nem egy esetben az akkor még akadémista zongora-művész, ifj. Delly Szabó Géza. Külső, vagyis nem állandó trupptagok: Tompa László, Nyíró József, Kacsó Sándor, akik a működési helyükhöz közel fekvő területeken kapcsolódtak az együtteshez. A magyarországi látogatásra Elek apó magával vitte őket is, összes „fiait“, hogy ottani íróársainak és olvasótáborának is bemutassa valamennyiüket.

Elek apó Székelyudvarhelyre kérte „fiait“. A körutat ott akarta megkezdeni. Az ő iskolavárosában, amelyről sokszor és mindig nagy szeretettel írt, ahová az emlékek ezer szála fűzi. Itt népesítették be fantáziáját a környező dombok: Budvár, Csicsér, Szarkakő. Udvarhely a meseforrás. De nemcsak az Elek apó iskolavárosa Udvarhely. Nyíró, Tamási és magam is ott végeztük a középiskolát. És ott lakik Tompa László, a székelyek nagy költője. „Nem is tudják az udvarhelyiek — mondotta Elek apó 1928 tavaszán tartott első előadásunk megnyitójában —, hogy milyen nagy költő lakik városunk falai között. Jöttünk, hogy ismerjék meg lakótársukat az udvarhelyiek.“ Aztán bemutatta együttese tagjait. Csupa „volt“ ember, mint: Szentimrei Jenő, volt hivatásos katonatiszt. Most író, hírlapíró. Nyíró József, volt plebános, most író, hírlapíró ő is. Tamási Áron, volt banktisztviselő, most író. Bartalis János, volt klinikai tisztviselő, most költő. Szentimreiné Ferenczy Zsizi, volt koloratúr-énekesnő, most átképezte magát Bartók és Kodály népdal- és népballeda-feldolgozásainak előadására, hogy visszaadja a székelységnek nem becsült, sőt lebecsült ősi dallamait. György Dénes, volt kolozsvári tanár, most irodalmi lap munkatársa és versmondó művész. Van egy nem „volt“ ember, Kacsó Sándor, aki kezdettől fogva író és hírlapíró. Az erdélyi városokban mindig találtunk egy-egy kiváló zongoristát Ferenczy Zsizi kísérésére. Udvarhelyt éppen Tompa Lászlóné Molnár Margit adott művészi kíséretet Zsizsinek.

A „fiain“ ejtett seregszemle után Elek apó felvázolta körutunk céljait: anyagi alapot gyűjteni Sipos Domokos árvájának; ismertetni, népszerűsíteni az első világháború után született erdélyi magyar irodalmat; közelebb hozni egymáshoz a városi nadrágosok és falusi harisnyások embereit, akiket — ahogy mondotta — „Isten keze egy sorsúakká rázott össze“. A színháztermet zsúfolásig megtöltő közönség a megnyitó befejezésekor ugyanúgy felállással köszöntötte Elek apót, ahogy felállással tisztelgett volt előtte a színpadra lépésekor. Jó kezdet volt.

Udvarhelyi örömünk mindjárt másnap, vasárnap, az arcunkon maradt. Keresztúri előőrünk, a Kőrösi Csoma Sándorra vagy Apáczai Csere Jánosra emlékeztető Balázs Ferenc érkezésünkkor boldogan jelentette: telt ház lesz, minden jegy elkelt. Este azonban, e jó hírrel ellentétben, üres székek tátongtak felénk, ha a függöny résein a színpadról a nézőtérre kémleltünk. Kiderült, hogy a Kaszinó urai vásárolták fel a jegyeket azzal a céllal, hogy az általuk következő hétre kontra-rendezett Pásztortűz-estre belépődíj nélkül engedjék be a környező falvak székelyeit, akiket elsősorban mi akartunk bevonni az előadásunkba, amire előkészítő levelezésünkben hangsúlyozottan kértük is a hivatalos helyi rendezőseget. Így Elek apónak az udvarhelyihez hasonlóan tervelt nyugodt bevezetőjéből számonkérés lett: hol maradtak a szomszédos falvak székelyei? Itt is bemutatta az együttese tagjait és felvázolta útrakelésünk céljait.

És ha már olyan szerencsés vagyok, hogy 1971-ben én írhatom a több mint 40 évvel ezelőtti turné krónikáját, ne legyen szerénytelenség, ha elmondom, hogy számomra milyen nagy élményt hozott a keresztúri est. Versmondásom után ott találtam a színpadról a kulisszák mögé lépni, ahol egymás mellett állott Elek apó és

Szentimrei. Hallom, ahogy Szentimrei mondja Elek apónak: „Az embernek a hátán fut végig a hideg, ahogy mondja a verseket.“ A Kuncz Aladár hazajötte előtti legszigorúbb kritikusunk ilyen véleménye sok biztonságot adott számomra a következő pódiumokra.

Keresztúr után Nyárádszeredán létrás szekerekkel „omlottak bé“ a falukból az emberek a Nyárádszentervászi szürke zekéiben, amiben Elek apónak különös öröme telt. Itt, majd Baróton és a falvakban tartott előadásaink bevezetőiben rendszeresen méltatta a szokások, hagyományok és viseletek népfenntartó erejét. Bartalisanak és nekem külön közös örömet szerzett, hogy a *Falusi gazdálkodásban, Az erdőről hazatérő favágók, Rétkaszálás, Csilingelő szónok* című Bartalis-verseket tökéletesen megértette és élvezte a falvak népe.

Szólnom kell műsoraink és a hatóságok viszonyáról. Amilyen könnyed gesztussal adta meg előadásainkhoz az egész Erdély területére szóló engedélyt Emil Isac művészeti főfelügyelő, annál nagyobb akadályt gördített utunkba több helyen a rendőrség és a katonai parancsnokság. Tisztán emlékszem a zilahi rendőrség teremtetten kényszerítő helyzetünkre. Hogy együtt mehessünk a zilahi estre, Elek apó a megelőző napon Kolozsvárra jött. Már indulóban voltunk az előadás napjának reggelén, amikor távirat érkezett Zilahról: „Rendőrség nem fogadja el a kolozsvári inspektorátus engedélyét. Az ügyet áttette a dési katonai hadosztályparancsnoksághoz.“ Szentimrei Tamásival rohant Isac Emilhez. Ő sajnálkozik: „A hadsereggel szemben tehetetlen vagyok.“ Míg tanácstalanul nézünk egymásra, Áron kisírul az ajtón, s rövid idő múlva egy román ügyvéd-barátjával tér vissza. Az megszólal: „En Benedek Elek meséivel nőttem fel. Boldog vagyok, hogy most megismerhettem. A művészeti inspektorátus engedélyének el nem fogadása tévedés kell hogy legyen. Áron jöjjön velem. Biztosan megszerzem az engedélyt. Tessék nyugodtan elindulni Désre.“ Meg is érkezett Désre az engedéllyel a zsebében. Közben azonban elszaladt a vonat, amelynek csatlakozása volt Zilah felé. Így körutunk egész ideje alatt ez egy esetben autóval utaztunk, de — ahogy Bartalis megírta — sok esetben „döcögött a sáros utakon a Theszpisz kordéja“, hogy a kitűzött időben megtarthassuk előadásunkat kopott kis falusi iskolákban és városi termekben. Nagyon fogunkhoz kellett vernünk a garast, hogy mozgalmunk közvetlen célját, Sipos Domokos árvájának érdemleges megsegítését elérhessük. Ezt ráadásul megnehezítette egy „ellenszél“, amivel szembe kellett mennünk. Nehezítették az „úri csoport“ kontra-rendezvényei.

Ilyenkor, félház láttán (mint Keresztúron történt) izgalomba jött Elek apó, s megnyitóiiban ki-kitört, alaposan megleckéztette a távolmaradókat. Ahogy mondtuk: „Elek apó, a leckét érdemtelenül a barátaink kapták, akik felvették az ünnepi ruhájukat, időt és belépődíjat áldoztak, hogy meghallgathassanak!“ De Elek apó javíthatatlan volt: minden hasonló esetben kifakadt a távolmaradók, főként a távolmarasztó „úri csoport“ ellen. A mi „népi csoportunk“ — ahogy Benedek Elek apó kifejtette — vállalta e népet, szólt a néphez, együtt ment a néppel, hogy lehetővé tegye a hazai magyar tömegek kulturális felemelkedését és reális beilleszkedését a románsággal való közös harcba, egyenlőség és közös emberség alapján. A mi csoportunk élén vívta a harcot Benedek Elek a humanizmusért minden konzervativizmus és reakció ellen.

Bevezetőiben Benedek Elek rendszerint friss, aktuális témákat bontott ki. Alighogy megjelent Makkai Sándor *Magyar fa sorsa* című könyve, amely eldönteni látszott az Ady-vitát a tömegekben legmaszlagolóbban ható vadak, különösen a magyarellenesség kérdésében, Elek apó a soron levő bevezetőjében mind Makkai, mind saját érveivel védte meg és népszerűsítette Adyt. Ha megírta letaglózó kritikáját Szabó Dezső a *Szűzmáriás királyfi* című regényről, Benedek apó a legközelebbi meg-

nyitójában kiállott egyik legkisebb fia védelmében: „A regényírás szokványos mérceje szerint lehetnek szerkezeti hibák a Tamási Áron első regényében, de abban a mesélőképeségnek és a stílusnak olyan orosz-lánkörmei villannak fel, hogy azok Tamásit rövidesen a magyar írók első sorába emelik fel.“ Más alkalommal másik legfiatalabb fiának, Kacsó Sándornak *Vakvágányon* című regényét veszi védelmébe. A regény vádirat volt a politikai passzivizmus ellen, amely „vakvágányra“ viszi az állam életében részt nem vevő nemzetiséget. Elek apó megmagyarázta: „Nemzetiségi helyzetünkben annyi a miénk, amennyit aktivitásunkkal, az állam életébe való beilleszkedésünkkel, munkánkkal kiérdemelünk, kivívunk.“ Az 1928-as irodalmi Nobel-díjat Grazia Deledda tájnyelven írt regényének ítélik oda. Elek apó megragadja az alkalmat, a példát, hogy megvédje a székely tájnyelvet irodalmi nyelvvé emelő fiait a „provincializmus“ vádjá ellen.

Így viszi Elek apó „fiait“, csoportját városról városra, faluról falura.

Több helyen a művészeti inspektorátus engedélye mellett is cenzúrának vetették alá estélyeink anyagát. Legtöbbször az én műsoromba illesztett *Erdélyi költő nemzeti dala 1928-ban* című Szentimrei-verset kifogásolták. Fellebbeztünk a magasabb fórumhoz. Az engedélyezte a ráírt szavakkal: „Nu are nimic.“ Elek apó a kedvező döntésnek örülve humorizál Szentimreivel: „Olyan verset írsz, amely nem tartalmaz semmit.“

Népi csoportunk és az úri arcvonal ellentéte Csíkszeredában ütközött ki legkínosabban. Már az előadást megelőző nap délutánján odaérkeztünk. A vendéglői közös vacsorán a Magyar Párt elnöke ült Elek apó mellett. Sajnálkozását fejezte ki Elek apónak, hogy ő és vadásztársai nem lehetnek ott előadásunkon, mert „most van a fajdkakas-dürgés, oda kell menniük“, és az asztal alatt száz lejt nyújtott Elek apó felé mint belépődíj-felülfizetést. Elek apó nem fogadta el: „Felülfizetést azoktól fogadunk el, akik előadásunkon megjelennek. Nem alamizsnát gyűjtünk a kis árva számára! A belépődíjakért adjuk agysejtjeinket, adjuk a szívünket, adjuk idegeinket és adunk szép, új magyar irodalmat és művészetet. Akik ennél többre tartják a fajdkakas-dürgést, azok csak irtsák a fajdkakasokat előadásunk óráiban!“

Amelyik helységben lakott, dolgozott egy-egy íróbarátunk, ott őt kértük fel előadásunk előkészítésére. Így Udvarhelyen Tompa László, Brassóban Kacsó és Farczady Sándor, Vásárhelyen Antalffy Endre, Berde Mária és Molter Károly, Váradon Tabéry Géza, Aradon Szántó György, Lugoson Szombati Szabó István, Szatmáron Markovits Rodion tevékenykedtek előadásaink előkészítésében. Lehetetlen itt nem szólnom arról a tiszteletről, szeretetről, amivel meghajlott Elek apó előtt és arról a barátságról, amivel fogadott és kitarított mellettünk Déván dr. Petru Groza.

Annak szemléltetésére, hogy milyen missziós szerepe volt turnénknak az irodalom terjesztésében és népszerűsítésében, el kell mondanom az én brassói nagy élményemet. Előadásainkat rendszerint társasvacsora követte, amelyen a helyi irodalomtanárok találkoztak velünk. A vacsorákon itt-ott pohárköszöntők hangzottak el. Így Brassóban is. Néhány tósztt után felállott id. Szemlér Ferenc főgimnáziumi igazgató, aki tanárom volt Székelyudvarhelyen. Elmondta, hogy neki (ő maga is költő volt!) mind magyarázza a költő fia, hogy a szabad vers teljesen egyenértékű a kötött formájú versekkel. Illusztrálásul szabad verseket olvas fel előtte! „Fiam minden igyekezete mellett sem tudtam — magyarázta — versértékűnek elismerni a szabad verset. De ma György Dénes a majdnem mind szabad versek elmondásával kulcsot adott a kezembe, amelynek segítségével a költészet új tárházának szépsége tárul fel előttem. Elismerem, hogy a szabad vers egyenértékű a kötött verssel“ (Mekkora fejlődés negyven év alatt! Ma már a kötöttnél több szabad vers korszakát éljük).

Az Erdély falvaiban, városaiban megtartott mintegy negyvenöt előadás után Elek apó magyarországi turnéra vitte a truppot.

Amikor a Sipos Domokos árvája javára gyűjtött összeg elérte az ötvenezer lejt, Elek apó és Szentimrei Jenő boldogan nyújtották át özvegy Sipos Domokos-nának.

*

Míg Elek apó a közel másfél évet igénylő fáradságos vándorlásával alapot teremtetett egy gyermek felneveléséhez, az alatt kufár üzletemberek romlásba sodorták a sok ezer gyermek szellemi, lelki táplálékát. Elek apó gyönyörű gyermek-lapját, a *Cimborát*. Az ezzel járó megrázkódtatás idézte elő a halálos agyvérzést. Bekövetkezett a „magyar író tragédiája 1929-ben“.

György Dénes

Tamási Áron levele Amerikából

A Tamási-testvérek Farkaslakáról 1923-ban maguk is fel akartak kerekedni tengerentúltra, de Áron, aki előre ment, lebeszéli őket. Erről szól a levél, mely Nagy V. István kolozsvári lakos gyűjteményéből került elő.

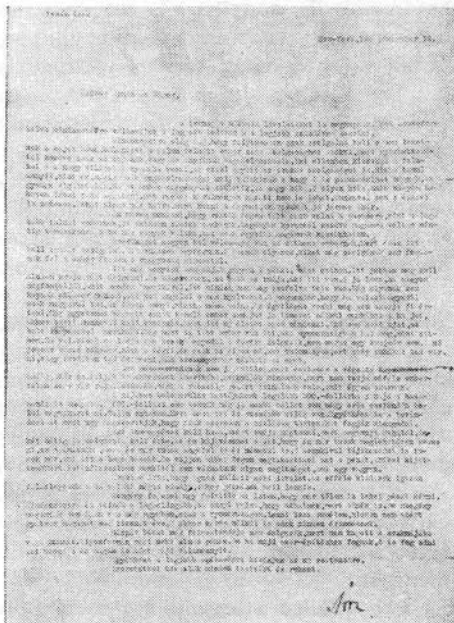
New York, 1923. december 14.

Kedves Ágnes és Sógor,

a tegnapi a második leveleteket is megkaptam. Most összefoglalva mindkettőre válaszolok a legjobb tudásom s a legjobb szándékom szerint.

Mindenesetre elég baj, hogy folytonosan csak szolgálni kell, s nem lehetnek a saját uruk. Különösen a falun felnőtt ember nincs szolgasághoz szokva, mert gyermekkorától kezdve csak az apjának vagy az anyjának engedelmeskedik. Aki ellenben kiszakad a faluból, s a nagy világot a nyakába veszi, az ezzel együtt az örökös szolgaságot is. Hiába tanul annyit, mint én, mégis csak engedelmeskedni kell valakinek, s hogy ő is parancsolhat másnak, az gyenge vigasztalás. Ha az ember szegénynek születik, az nagy hiba. S olyan hiba, amin nagyon nehezen lehet csak segíteni. Sőt rendes körülmények között nem is lehet. Munkával sem, s ésszel is nehezen. Tehát nincs más hátra, mint húzni a terhet, akárcsak a jó jármos ökö.

En merem mondani, hogy régtől fogva több okom volna a panaszsra, mint a legtöbb falusi embernek, de sohasem szólok senkinek. Legényke koromtól

kezdve magamra voltam mindig támaszkodva s ha már vagyok valaki, azt csak egyedül magamnak köszönhetem.

Amerikáról nagyon bal véleménye van az otthoni embernek. Mert csak itt kell igazán szolgálni. Mindenkinék egyformán. S vannak olyanok, kiket még szolgának sem fogadnak fel s akkor éhesen s rongyosan elpusztul.

Itt még annyira sem adják ingyen a pénzt, mint otthon. Itt jobban meg kell minden krajcárért dolgozni. És keservesen. Ezt csak az tudja, aki itt van. S jó lesz, ha nagyon megfontolják, amit mondok Amerikáról. Itt minden munkaág zsúfolva tele van. Még olyan sem kap sokszor munkát, aki tud angolul s más nyelveket. S megmondom, hogy ha valaki egyedül csak magyarul tud, az éppen annyi, mintha néma volna. Az égvilágon senki meg sem akarja őt érteni. Még egyetemet végzett, sokat tanult ember sem jut jó ismeret nélkül munkához, s ha jut, akkor testi munkával kell kezdenie. Mert itt új életet kezd mindenki. Aki nem kezd újat, az bele is pusztul Amerikába. Még most is több ember van itt, aki nyomorúságban hal meg, mint otthon. Ha valakinek családja van, s csak egyedül a férfit dolgozik, nem marad egy krajcár sem. A nő jobban keres sokszor, mint a férfi, de csak az olyan nő, aki úri szép ruhákat tud varrni, vagy irodában tud dolgozni. Más asszonyember nézheti az eget.

A sok mende-mondának nem jó felülni, mert csalódás a vége. Az ügynököktől pedig, akik csábítják az embereket Amerikába, óvakodjék mindenki, mert nem tudja, miféle embertelen sors vár rája. Rosszabb, mint a rabszolgára. Azt csinálnak vele, amit éppen akarnak.

A kijövés belekerülne kettőjüknek legalább 300.— dollárba s majd a hazamenés is annyiba. A 600.— dollárt nem tudnák még jó munka mellett sem négy erős esztendőn belül megtakarítani. Talán sohasem. Mert most itt is rosszabb világ van. Egyébként is a bevándorlást most úgy megszorítják, hogy csak szorosan a családba tartozókat fogják kiengedni.

Aki innen pénzt küld haza, azért tudja megtenni, mert megvonja magától, de két hétig is dolgoznia kell érte. Az én kijövésemet s azt, hogy én már tudok meglehetősen keresni, ne számítsák, mert én már tudok angolul is és németül is. S azonkívül tájékozódni is tudok már, ami itt a legnehezebb. De vajon mikor fogom megtakarítani azt a pénzt, amivel kijöttem? Mert istenfizessiben senkitől sem várhatunk olyan segítséget, ami egy vagyon.

Erzsike írta, hogy Ágnes küldött neki levelet. Az efféle kiadások igazán fölöslegesek, s ha valaki mégis kiadja, akkor pénzének kell lennie.

Szegény fejemet úgy felvitte az Isten, hogy már tőlem is lehet pénzt kérni. Mindenesetre én volnék a legboldogabb, ha annyi volna, hogy adhatnék, mert adnék is. De szegény magamnak sem igen van még egyebem, csak a nyomorúságom. Lenni lesz, remélem, hiszen nem azért gyötörtem magamat már tizenöt éve. S akkor kérés nélkül is adok minden érdemesnek.

Gáspár bácsi már félesztendeje nem dolgozik, mert nem kapott a szakmájába vágó munkát. Ilyenformán most neki sincs pénze. De ha majd csűr-építéshez fognak, ő is fog adni, azt üzenni, s én magam is adok majd valamennyit.

Egyébként a legjobb egészséget kívánjuk az új esztendőre.

Szeretettel üdvözlök minden testvért és rokont.

Aron